

İnsan hüquq və azadlıqlarının müxtəlif aspektləri

İnsan hüquq və azadlıqlarının ümumiliyi (universallığı) müasir Avropanın bir sıra dövlətləri tərəfindən o qədər də ciddi qarşılınır. Leyla İsgəndərova yazır: "Artıq qeyd edildiyi kimi, Şərqi ölkələrindən Qərbi Avropanın müxtəlif dövlətlərinə mühacirət edən insanlara göstərilən münasibət bunu bir daha təsdiq edir. Üstəlik, bununla yanaşı, özünü Avropanın demokratiyasevər, insan hüquq və azadlıqlarını dəstəkləyən qüvvələr hesab edən bəzi qüvvələri "ağızdo-lusu" inteqrasiyadan danışı-r.

Şərqi Qərbi mədəniyyətlərinin qovuşmasının əhəmiyyətini qeyd edir və özlərini elə göstərmək istəyirlər ki, guya onlar üçün prioritet yalnız insan və şəxsiyyət amilidir. İndi məlum olur ki, bütün bunlar riyakarlıq və saxtakarlıqdan başqa bir şey deyilmiş. Avropanın siyasi və iqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş dövlətlərinin dünyanın, demək olar ki, bütün regionlarında, xüsusən də, müsəlman Şərqiində yalnız öz maraqları vardır. Avropanın, necə deyirlər, harınlaşmış işbazları bununla özləri üçün yeni maliyyə mənbələri ələ keçirmək və inkişaf etməkdə olan dövlətləri bir növ özlərinin vassallarına çevirməklə, onları daha da zəiflətməyə çalışırlar.

İnsanın təbii hüquq və azadlıqlarının məkan və ərazi aspektində ümumiliyinin "dınaqarası" nümunələrindən birini dünyaya ABŞ prezidenti D.Tramp "gözlə" nümayiş etdirdi. Özünü İsrail ilə Fələstin xalqı arasında vasitəçi sayan bu fəvqəldövlət, sanki hansı məsləkə qulluq etdiyini ya dərk etmir, ya da özünü bilməzliyə vurur. Daha doğrusu, bu dövlətin prezidenti beynəlxalq hüququn iki dövlət prinsipini kobudcasına pozaraq, müsəlmanların müqəddəs ibadətqah şəhərlərindən biri olan Qüdsü İsrailin paytaxtı elan edir. O, bu hərəkətlə, birincisi, demək istəyir ki, dünya birliyi, mən sənə tanıyıram. İkincisi isə, vasitəçilik missiyasını yerinə yetirdiyi əraziyə, özü də müqəddəs bir məkana ədavət toxumu səpər, iki xalqı bir-biri ilə üz-üzə qoyur. Onsuz da, 1947-ci ildən bəri İsrail ilə Fələstin arasında sənədlənmiş münasibət (əksər hallarda silahlı toqquşmalarla müşayiət olunur) indi təzədən alovlandırılmış bir həddə çatdırılmışdır. Budur, fəvqəldövlətin demokratik addımı. Budur onun insanın təbii hüquq və azadlıqlarının guya əvəz edilməz müdafiəçisi olması. Əslində isə, hər şey yalan və saxtakarlıqdan ibarətdir. ABŞ mövcud olduğu dövrdən bəri dünya dövlətləri və xalqları arasında yalnız nifaq salmış, say-sız-hesabsız silahlı toqquşmaların və bir çox hallarda vətəndaş, hətta regional müharibələrin əsl səbəbkarı olmuşdur. 2016-cı il seçkilərində təkzibedilməz faktlarla təsdiq olundu ki, ABŞ-ın, nəinki sabit və düşünlümlü xarici siyasəti, heç mükəmməl seçki sistemi də yox imiş. Əhalisinin etnik cəhətdən hansı millətdən olduğu hələ bu gün də dəqiq məlum olmayan bu imperialist dövlət bu günə qədər bəşəriyyəti aldat-

maqda davam edir. Dünya birliyinə meydan oxumaq, zəif dövlətləri özünün iqtisadi təsiri altında saxlamaq, inkişaf etməkdə olan və inkişafdan geri qalmış dövlətlərə iqtisadi yardımlar göstərməklə onları özünün qeyri-rəsmi əyalətinə çevirən, hələ bunlar azmış kimi, müsəlman Şərqi ölkələri arasında milli düşmənçiliyi qızışdıran bu cəllad dövlət, sözün həqiqi mənasında, siyasi cəhətdən səbatsız bir təsisatə çevrilmiş, özünü dünya dövlətləri və xalqlarının gözündə rüsvay və ifşa etmişdir.

Beləliklə, indiki şəraitdə, əgər insanın təbii hüquq və azadlıqlarının ümumiliyi məkan və zaman aspektində yuxarıda göstərilən Amerikasayağı müstəvidə ifadə olunacaqsa, o halda, vay bəşəriyyətin halına. Görünür, ABŞ dünya birliyini istədiyi kimi idarə etməyə sövq etmək çubuğunu əldən vermək istəmir. Daha doğrusu, bu, ona sərf etmir. ABŞ artıq 20 ildən artıqdır ki, keçmiş SSRİ-nin süquta uğramasından "məharətlə" istifadə edərək, dünyanı birqütblü görmək istəyir və diktəsi də, yəqin ki, bundan ibarətdir: "Burada mənəm, Bağdadda kor xəlifə!"

ABŞ-ın Avropa qitəsində ağılaq etmək istəyini həvəsləndirən amillərdən biri və demək olar ki, ən birincisi Böyük Britaniyanın onun Avropa siyasətini dinməz-söyləməz dəstəkləməsidir. Avropanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş belə bir dövlətinin okeanın o tayında hər iki qitədə özünü şeriksiz hökümran hesab edən dövlətə bu dərəcədə müti olması təəccüb doğurmaya bilmir. Axı, Britaniyanın nəyi çatdırır? Rəsmi London nə üçün Avropa siyasətində ABŞ-ın dediklərini danışıqsız qəbul edir? Məgər İngiltərə qitə siyasətində Almaniyaya, Fransa, İtaliyaya və Rusiyaya, eləcə də, Asiyada Çinin dəstəyindən faydalana bilməz? Belə sualları xeyli uzatmaq olar, lakin bu məsələ bizim tədqiqatımızın predmetinə aid deyil və ona görə də, dediklərimizlə kifayətlənməyi məqsəduyğun sayırıq".

Deməli, insanın təbii hüquq və azadlıqlarının ümumiliyi məkan və ərazi aspektlərində yalnız nəzəri cəhətdən mövcuddur, lakin onun öz praktik həllini tapdığını indiki şəraitdə söyləmək çətinidir.

Fəlsəfi elmləri doktoru Əbdülhəsən Abbasov göstərir ki, ictimai praktikada bir insanın digərinin hüquqlarını pozmasına yönəlmiş və ya bununla nəticələnən hərəkətlər qanunla qadağan edilir. Eyni zamanda, demokratik cəmiyyətdə söz, mətbuat, ifadə azadlığı hüquqlarına istinad edərək və onlardan sui-istifadə hallarına yol verərək, insanın ləyaqətini alçalmaq qanunla qadağan edilməklə yanaşı, cəzalandırılır. Oxşar şəkildə, ümumi əxlaq zidd olan və ya əxlaqın müəyyən meyarlarına görə ifrat səciyyə daşıyan haqdan istifadəyə görə (pornoqrafik, irqçi ədəbiyyat və kino, ifrat marginal qruplaşmaları) məhdudiyətlər müəyyən olunur.

Demokratik, istərsə də qeyri-demokratik cəmiyyətlərdə insan hüquqlarının fəvqəladə vəziyyətlərdə "əlavə olaraq" məhdudlaşdırılması da baş verə bilər. Belə məhdudlaşdırma isə, konkret bir halın yaranması ilə sanksiya alır və bu hal ara-

dan qaldırıldıqda da legitimliyini itirmiş olur. Bu "əlavə" məhdudiyətlərin tətbiq edilməsinə əsas verən hallar bəzən dövlətlərin qanunvericiliyində məqsədyönlü şəkildə təsbit edilmir. Lakin insan hüquqlarına dair əsas beynəlxalq hüquqi sənədlərdə bu hallar konkretləşdirilir. Belə ki, dövlətlər ictimai-siyasi sistemin təhlükədə olmasını əsas götürərək, fəvqəladə tədbirlər (hərbi vəziyyət, fəvqəladə vəziyyət, səfərbərlik) görə bilərlər. "Belə fəvqəladə tədbirlər zamanı insan hüquq və azadlıqları hansı həddədək məhdudlaşdırıla bilər" sualını dövlətlər İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasında cavablandırmağa çalışmışlar. Konvensiyaya əsasən, müharibə və ya millətin varlığını təhdid edən başqa bir ümumi təhlükə olduqda, hər bir dövlət, yalnız vəziyyətin tələb etdiyi qədər, beynəlxalq hüquqdan yaranan başqa öhdəliklərə zidd tədbirlər həyata keçirə bilər. Avropa Konvensiyasında yaşamaq hüququnun, işgəncəyə və alqaldıcı cəza və davranışlara məruz qalmamaq hüququnun, kölə və qul edilməmək hüququnun və qanunsuz cəzalandırılmamaq prinsipinin hər hansı şəkildə pozulmaması nəzərdə tutulmuşdur. Konvensiya bəzi hüquqları daha prioritet hüquqlar hesab edərək, onları "toxunulmaz hüquqlar" kimi dəyərləndirir. Bu hüquqlar insanın təbii və təməl hüquqları olduğu üçün, vəziyyətin "fəvqəladəliyindən" asılı olma-yaq, müdafiə edilməli zəruriyyətini qazanmışlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi "Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"da fikir, vicdan və din azadlıqları da bu kateqoriyaya daxil edilmişdir. Dövlət daxilində əhəlinin həyatını təhlükə altına salan fəvqəladə vəziyyət zamanı və belə halın mövcudluğu rəsmən elan edilərkən, Paktın iştirakçısı olan dövlətlər, zəruri tədbirləri o qaydağa həyata keçirməlidirlər ki, bu, insanın yalnız irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənsubiyyəti ilə bağlı əlamətləri əsasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə gətirib çıxarmasın.

İnsan hüquqlarının dövlət tərəfindən fəvqəladə vəziyyətlərdə məhdudlaşdırılmasının həddi fəvqəladə vəziyyətin tələbinə adekvat (mütləq məhdudlaşdırma prinsipi) olmalıdır. Məhdudlaşdırmanı tələb edən fəvqəladə vəziyyət aradan qalxdıqda, məhdudiyətlər də qüvvəsini itirmiş olmalıdır (müvəqqəti məhdudlaşdırma prinsipi). Bu prinsiplər, dövlətlərin fəvqəladə vəziyyətlərdən sui-istifadə etməsinə yol verməmək məqsədi daşıyaraq, məhdudiyətlərin özünü də müəyyən hüdudlara alır. Əks-təqdirdə, fəvqəladə vəziyyətin elan olunması qeyri-demokratik və avtoritar bir rejimin yaranması, habelə, insan hüquq və azadlıqlarının aradan qaldırılması ilə nəticələncəkdir. Ümumiyyətlə, fəvqəladə vəziyyət zamanı insan hüquqları və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması zərurət qarşısında atılacaq bir hərəkət kimi qəbul edilməlidir.

İnsan haqlarının bir ideya kimi qəbul edilməsi, onların ictimai praktikada təmin olunaraq, müdafiə edilməsi ilə tamamlanmalıdır. Bunun üçün dövlətin və fərdin bir-biri qarşısında hüquq və vəzifələri, elə müəyyən olunmalıdır ki, hakimiyyətə malik olan dövlət hüquqları olan insanların rifahına xidmət etsin. Aralarında güc bərabərsizliyi olan vətəndaş və dövlətin münasibətləri ikincinin hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması ilə elə tənzimlənməlidir ki, birinci öz hüquq və azadlıqlarının reallaşmasından məmnun olsun. Dövlət insanlara qayğılı rəftara borclu və məsuliyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

üçün dövlətin və fərdin bir-biri qarşısında hüquq və vəzifələri, elə müəyyən olunmalıdır ki, hakimiyyətə malik olan dövlət hüquqları olan insanların rifahına xidmət etsin. Aralarında güc bərabərsizliyi olan vətəndaş və dövlətin münasibətləri ikincinin hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması ilə elə tənzimlənməlidir ki, birinci öz hüquq və azadlıqlarının reallaşmasından məmnun olsun. Dövlət insanlara qayğılı rəftara borclu və məsuliyyətlidir.

Ə.Abbasov yazır: "Qeyd edim ki, dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması zərurəti, bu hakimiyyətin qeyri-məhdud olmadığı fikri hələ çox qədimlərdə ortaya çıxmış və beləliklə də, dövlət hakimiyyətinin mənşəyi və mahiyyəti barəsində fikirlər hakimiyyətin məhdudlaşdırılması fikri paralel inkişaf etmişdir. Müxtəlif zamanlarda hakimiyyətlə bağlı "ilahi qanunlar" və "Tanrı iradəsi", "ictimai müqavilələr" "təbii hüquq" və "fərdi azadlıqlar", dövlətin öz-özünə məhdudiyət qoyması, dövlətin ali hüquqa tabe edilməsi və əxlaqi meyarlar ilə məhdudlaşdırılması haqqında fikirlər olmuşdur".

Dövlət hakimiyyətinin hüquqi baxımdan məhdudlaşdırılması hüquqi dövlətin formalaşması ilə həyata keçirilə bilər. Hüquqi dövlət - ictimai həyatın qanunlar, hüquqi prinsiplər və vasitələr əsasında qurulub tənzimlənməsidir. Hüquqi dövlətdə fərdlər hüququn subyektlərinə, fərdin digər şəxslərlə və dövlətlə münasibətləri isə hüquq münasibətlərinə çevrilir. Hüquqi dövlət dedikdə, onun qəbul etdiyi qanunların konstitusiyaya uyğun olması, hakimiyyətin üç qola bölünməsi, yaxşı idarəet-

mə, qanun qarşısında hamının bərabərliyi, ədalətli mühakimənin təmin olunması, qanunun aliliyi və s. elementlərin mövcud olduğu "məhdud" hakimiyyət başa düşülür.

Dövlət, həmçinin, qanunverici orqanda təmsil olunan xalqın, bilavasitə iştirakı ilə də məhdudlaşdırıla bilər. Qanunverici orqanı xalq tərəfindən azad şəkildə və ümumi seçkilər yolu ilə təşkil edilməsi, müxtəlif siyasi fikirləri olanlar arasında hakimiyyət mübarizəsinin bərabər şərtlərlə aparılması və bunun üçün fərdlərə siyasi partiya və təşkilatlarda sərbəst birləşmək və fəaliyyət göstərmək imkanlarının tanınması insan hüquqlarının təmin olunmasına yönəlmiş demokratik sistem formalaşdırma şərtləridir. Bu şərtlər, həmçinin, dövlət hakimiyyətini də məhdudlaşdırma biləcək mahiyyətdədir.

Dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması onun qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına "klassik" bölüşdürülməsi ilə yanaşı, yerli özünüidarəetmə orqanları ilə, habelə, beynəlxalq sənədlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda iştirak etməklə "kənüllü" bölüşdürülməsi ilə də həyata keçirilir. Dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması üçün, hüquqi və demokratik üsullardan başqa, cəmiyyətdə fərdlərin sağlam siyasi düşüncəyə, siyasi mövqə və mədəniyyətə malik olması, siyasi iştirakçılıq qabiliyyətinin səviyyəsi də mühümdür və bu zəmində effektiv ictimai rəyin mövcudluğu başlıca şərtlərdəndir.

Vahid Ömər,ov,
fəlsəfi üzrə fəlsəfi doktoru